

Satılık Ev İlanlarında İstanbul Konutları (1840-67)

Göksun Akyürek, Dürnev Atılğan Yağan

Kentsel konut, farklı mekânsal ve toplumsal ilişki ağlarının içinde biçimlenen ve yaşayan, yine aynı ağlar sayesinde sosyal, ekonomik ve kültürel değerini edinen çok katmanlı bir üretilimdir. 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'u özelinde konutu bu dinamiklerin parçası olarak ele almak kentin toplumsal yapısının karmaşıklığı ve tarihsel verilere ulaşmanın çeşitli zorlukları nedeniyle çok da kolay değildir. Hiç kuşkusuz farklı tarihsel veri ve yöntemleri kullanarak konutu kentsel bağlamı içinde dinamik bir mimari birim olarak ele alan önemli çalışmalar bulunmaktadır (Baruh, 2009; Öncel, 2010; Özkaya, 2015). Yine de coğrafi ve toplumsal açılardan oldukça heterojen bir kent olan İstanbul'da konutun kentsel bağlamına, kullanıcılarına ve mekânlarının sunduğu farklı yaşam biçimlerine dair hala çok az şey bildiğimizi söyleyebiliriz. Bu araştırma, söz konusu alanda yeni bilgiler ortaya koymak üzere ilk kez 1840 yılında Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan, çoğunlukla satılık ve az sayıdaki kiralık konutları konu eden gazete ilanlarını yeni bir veri türü olarak tartışmaya açmaktadır. Bu doğrultuda 1840 ve 1867 yılları arasında *Ceride-i Havadis (CH)* ve *Ter-cümân-ı Ahvâl (TA)*, gazetelerinde yayımlanmış olan ilanların sistematik olarak derlenmesiyle oluşturulan bilgiler, öncelikle dönemin kentsel mekânına ve mahalleye dair genel bir tarihsel bağlama yerleştirilmiştir¹. Ardından bu bilgiler konutun mekânları, hane halkları ve gündelik

yaşam pratikleriyle ilişkilendirilerek tartışmaya açılmıştır.

Yüzyıl Ortasında Kent, Mahalle ve Sakinleri

İstanbul, oldukça özel ve dinamik bir coğrafya üzerinde konumlanan çok parçalı bir kenttir. Güneyde Suriçi, Haliç ve Galata'dan başlayarak, kuzeyde Boğaz'ın, doğuda Marmara'nın kıyılarını içine alarak geniş bir alana yayılan evler ise İstanbul'un kentsel imgesinin temel unsurlarıdır. Kentin en eski yerleşim alanları olan Suriçi ve Galata'da yoğun, bunların dışına çıktığında seyrekleşen bir kentsel dokuya sahip olan İstanbul'un toplam nüfusu 1840'ta 450 bin civarındadır (Koç, 2010:196-7). Bu sayı 1885'te artan göçlerle neredeyse ikiye katlanarak 870 bine ulaşmış, yüzyıl sonunda ise 1 milyona yaklaşmıştır. Bu aralık boyunca çok dinli ve etnisiteli kozmopolit bir topluma sahip İstanbul'da gayrimüslim nüfus, Müslüman nüfustan biraz fazladır (Koç, 2010:197). 19. yüzyılın ortalarından itibaren nüfusun artışının paralelinde, kentin yapısal düzeninde de önemli bazı gelişmeler olmuştur. 1845 yılında Galata Köprüsü'nün inşası, 1854'te Şirket-i Hayriye şehir hatları vapurlarının çalışmaya başlaması ve Suriçi'nin artan yoğunluğu gibi etkilerle, nüfusun Boğaz köylerine ve Anadolu yakasına yayılımı artmıştır (Çelik, 2016). 1861'de tamamlanan Dolmabahçe Sarayı, Taksim Meydanı'nın arkalarına ve Beşiktaş'ın sırtlarına yerleşimleri hızlandırmıştır (*Harita 1*).

Harita 1. 1840 -1845 ve 1860-1866 arasında yayımlanan, adres ve içerikleri deşifre edilen satılık/kiralık konut ilanlarının coğrafi bilgi sistemleri yazılımı QGIS 3.16.5 ile görselleştirilen İstanbul'daki coğrafi dağılımları (Yazarlara aittir).

Dinamik ve heterojen bir toplumsal yapıya sahip İstanbul'un temel idari ve toplumsal birimi olan mahallelerin kentsel nüfusun mekânsal örgütlenmesinde rolü büyüktür. İstanbul'un 19. yüzyıl mahalleleri üzerine yapılan güncel bir araştırmaya göre yaşanan nüfus artışına paralel olarak 1829'da 285 olan mahalle sayısı 1845'te hızlı bir yükselişle 486'ya ve 1885'te 518'e çıkmıştır (Bekman, 2020:iii). Duben ve Behar (2014:46) mahalleyi dinsel ve etnik açılardan türdeş ancak tamamen homojen olmayan, sosyal sınıflar açısından ise çok daha heterojen bir yapı olarak tanımlıyorlar. Behar'ın (2014) Suriçi'nde, Marmara Denizi kıyısında konumlanan Kasap İlyas Mahallesi'nin yüzyıllara yayılan tarihsel değişimi üzerine, imam ve muhtar kayıtlarını kullanarak yaptığı monografik araştırma, ortalama bir Müslüman mahallesi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 1885'te yirmi sokak ve yüz elli evden oluşan bu mahalleye, muhallebiciden hazinedara, çeşitli sosyoekonomik sınıftan sakin kümelenmeden dağılmıştır ve bunların %15'i kiracıdır (Behar, 2014:35). Konutların dışında 2 cami, 3 çeşme, 3 ahır, 5 bekâr odası, 1 hamam, 2 fırın, 1 karakol, 5 bahçe, 27 dükkân, 24 mağaza (depo) ve 31 boş arsa bulunmaktadır (Resim 1). Genellikle tek katlı ve konutlardan bağımsız olan dükkânlarda ve mağazalarda bekâr erkeklerin konakladığı kayıtlara girmiştir. Dükkânların sahipleri ve çalışanları çoğunlukla bu mahallede oturmazken; mahalle sakinleri şehrin farklı yerlerinde çalışmaktadır. Bu bilgiler, mahallenin tamamen içe dönük ve kapalı olmadığını göstermektedir.

Kent nüfusunun diğer yarısını oluşturan gayrimüslimler arasından Ortodoks esnafın kentteki gündelik yaşantısına dair önemli bir tanıklık, dönemin Yedikule Rum Hastanesi yöneticisi, hekim ve tarihçi Aleksandros Paspatis'in (1814-1891) 1833-1860 yılları arasına ait kayıtlarında yer almaktadır (Paspatis, 2014). Arka planında oldukça dramatik bir kent panoramasını bulunduran metinde Paspatis kentin Müslüman ve Hıristiyan mahalleleri ve toplumları arasındaki farklılıklardan ve etkileşimden bahsetmektedir. Anlatılanlara göre, Müslümanlara ait arazileri satın alamayan Hıristiyanların, nüfus artışıyla birlikte içine sıkıştıkları mahalleler sıkışık, güneşsiz ve sağlıksızdır. Ayrıca bu yoğunluk ev fiyatlarını da arttırmaktadır (Paspatis, 2014:115). Diğer taraftan bakkal, sütçü, muhallebici, bahçıvan, fırıncı gibi kimi Hıristiyan esnafın Müslüman mahallelerindeki dükkânlarında kaldıklarını; bunların çoğunun bekâr

olduğunu, evli olanlarınsa ailelerinin memleketlerinde veya kentin Hıristiyan mahallelerinde yaşadıklarını anlatmıştır. İstisnai olarak, çoğu Arnavut ve Sakızlı olan bahçıvanlar aileleri ile birlikte Müslüman mahallelerinde çalıştıkları evin sakinlerini göremeyecekleri biçimde bahçede ayrı bir birimde yaşarken, Rum seyisler de ahırlarda oturmaktadır (Paspatis, 2014:25). Bu anlatılar mahallelerin toplumsal sınırlarının geçirgenliğini ortaya koymaktadır.

19. yüzyıl İstanbul'una ait farklı bir tanıklık ise Francis Hervé'nin anlatımında yer alıyor (Resim 2). Fransız kökenli İngiliz gezgin Her-

Resim 1. Fatih'te bir sokak ve uzakta Süleymaniye Camii. Sağda bakımlı ve üç katlı bir konak, önde solda Sultan Abdülhamid Han Çeşmesi (1852-3), dükkânlar, iki-üç katlı evler bir arada (Berggren, G., 1875:Neg. no.147). (Getty Açık Kaynak Programı).

Resim 2. "İstanbul'da Evler" (Hervé, 1837).

ve'nin (1781-1850) 1837'de Londra'da yayımlanan seyahatnamesinde yer alan bu taş baskı resmin ismi "İstanbul'da Evler". Hervé'nin dar ve kıvrımlı anonim bir İstanbul sokağını yukarıya bakarak anlattığı sahnede, ilerideki küçük meydancığın ortasında fiskiyeli bir havuz, sokağı çevreleyen evler ve sokağın sonunda silüetleri birbirine karışmış bir cami ve belki de bir kilise yer alıyor. Dik ve sivri çatılı, masif duvarlı evlerin oluşturduğu sokak silüeti ve gotiği andıran öğeleriyle fiskiyeli bir havuz olarak tasvir edilen meydan çeşmesi, Hervé'nin bu resmi İstanbul'a hiç gelmeden yapmış olabileceğini düşündürüyor. Buna rağmen Hervé'nin kendi mimari repertuarına özgü bir dille betimlediği bu sahnede, konuta ve sokağa dair mekânsal ilişkiler ve

görsel bağlantılar çarpıcı bir biçimde aktarılmış. Resim, gerçekliğini, sokaktaki dilenci, başıboş köpek gibi ayrıntılara ek olarak çatıdaki cihan-nüma da dahil olmak üzere evlerin farklı seviyelerdeki açıklıklarından sokağı ve birbirini gözleyen farklı dinsel ve etnik kimlikli kadın ve erkekler arasında kurduğu canlı ilişkilerle oluşturuyor.

Mahalleleri oluşturan evler, mahalle sakinlerinin heterojen sosyal ve ekonomik profiline paralel olarak mekânsal düzen, büyüklük ve hane halklarının özellikleri açısından da çeşitlilik gösteriyorlar (*Resim 3 ve 4*). Örneğin bugün İstanbul evine dair nostaljik ve popüler bir imge olan geniş aile ve hizmetçilerin yaşadığı büyük konaklar genele değil ayrıcalıklı ve varlıklı bir gruba aittir. Ancak bu konakların kent içindeki dağılımları neredeyse homojendir (Duben ve Behar, 2014:44). 1907'de çoğunlukla maaşlı yüksek memur ve askerlerden oluşan ve toplumda en geniş hane halkına sahip olan bu grup kentin tüm Müslüman nüfusunun ancak %16'sını kapsamaktadır (Duben ve Behar, 2014:70). Aileden farklılaşarak akraba olmayan sakinleri ve ev-içi çalışanları da kapsayan hane halkının ve konutun genişlemesinin önemli bir nedeni de elektriğin bulunmadığı, akarsuyun ayrıcalık olduğu koşullarda ev işinin emek yoğun ve zorlu olmasıdır (Özbay, 2015:116). Ev hizmetlerinin yanı sıra geniş bahçe ve bostanlara sahip evlerde bulunan ücretli kadın ve erkek çalışanlar ile cariye olarak adlandırılan kadın kölelerin dahil olduğu hane halkları ve mekânları İstanbul'un konut tarihinin önemli ve hala yeterince bilinmeyen katmanlarını oluşturmaktadır (Özbay, 1999; Araz, 2014; Telci Özbeğ, 2016).

Konutu ve aileyi merkezine alan çok sayıdaki geç 19. yüzyıl edebi metin ve hatıratında konutun ve hane halkının çeşitliliğine dair farklı anlatılar bulunmaktadır (Bertram, 2012; Şenyurt, 2018). Bu tür bir tanıklık, Seniha Moralı'nın Fanny Davis ile yaptığı söyleşide, Kanlıca'daki baba evine dair anlatımlarında yer alıyor (Davis, 2009:235). Moralı, haremde "dört beş Türk ve Rum hizmetkâr(ın), ayda bir çamaşır yıkamaya gelen Dudu isimli Ermeni bir çamaşırcı kadın(ın), ütü ve kolalamaya yardımcı olan Lübnanlı bir Hıristiyan(ın)" çalıştığını, selamlıkta ise "eski kayıkçı bir zenci hizmetkâr, Bolulu aşçılar, bir bulaşıkçı, yedi Arnavut bahçıvan, ayrıca beş kayıkçı, iki arabacı ve ahırda görevli çocuklar" bulunduğunu anlatıyor. 19. yüzyıl sonuna ait bu işleyiş Moralı'ya göre o dönemde

Resim 3. İstanbul'da bir sokak (Iranian, M., 1860: Neg. No. 71) (Getty Açık Kaynak Programı).

Resim 4. Tarabya Koyu (Guillaume, B., 1865, No.243) (Getty Açık Kaynak Programı).

“büyük” bir ev için normaldir. Ancak bu durumun kentin bütünü için “normal” olmadığı da unutmamak gerekiyor.

İlanlar Evleri Anlatıyor:

Kullanıcılar, Mekânlar ve Fiyatlar

Bu araştırmanın veri olarak kullandığı ilanlar kendi içerisinde iki grup oluşturmaktadır. İlk grup, *CH* gazetesinin ilk ilan sayısından başlayarak 20.08.1840 ile 28.12.1845 tarihleri arasında altı yıla yayılan tüm ilanlar içindeki 530 konut ilanını; ikinci grup ise *TA* gazetesinde 02.11.1860 ile 08.03.1866 tarihleri arasında yine yaklaşık altı yıl boyunca yayımlanmış ilanlar içerisinden derlenen 228 konut ilanını kapsamaktadır. Bu ilanlar gazetelerin kimliğine bağlı olarak büyük çoğunlukla İstanbul’un Müslüman sakinlerine hitap etmektedir. İlanlar arasında satıcısının kimliği bilinen çok az sayıda gayrimüslim evi bulunmaktadır. Diğer taraftan bu evlerin sosyoekonomik sınıflar içerisinde alt-orta ve üzerindeki grupları konu edindiği düşünülmektedir. İlanlar arasında rastlanan en küçük ve mütevazı evlerin en az iki veya üç oda, matbah ve kuyu gibi bileşenlere sahip olması, bekâr odaları gibi tek odalı birimlerin ise bir evin parçası değilse satışa konu olmaması bu iddianın dayanağıdır. Üst gruptaki örnekler ise mimari ve sosyoekonomik bir birim olarak hanenin mekânsal örgütlenmesi, hane halklarının çeşitliliği, mekânlar-arası sınır ve eşiklerin değişkenleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Kentsel yaşamın ve konut hareketliliğinin etnik ve dinsel kimliklerden tam anlamıyla bağımsızlaşmadığı bir döneme ait ilanlarda çoğunlukla satıcının kimliği, konutun yeri, mekân bileşenlerinin sayısı ve çeşitleri, su kaynakları ve depolama birimleri yer almaktadır. Bunlara ek olarak beğeni, lüks ve konfora yönelik ifadeler de rastlamak mümkündür. Bu verileri değerli kılan, metinlerin gündelik yaşam pratikleri içerisinde üretilmiş gayri-resmi bir dünyanın içerisinde var olmalarıdır. Ayrıca gazete yayıncılığının hemen başlangıcında, bilginin sadece metinle temsil edildiği bir evrede ortaya çıkan bu ilanlar konut piyasası için yeni bir mecradır. İlan metinlerinin niteliği ve kapsamı hakkında iyi bir örnek Kandilli Kuyubaşı’nda eski Eyüp İhtisabı Aziz Efendi’nin konağına ait 28 Mayıs 1841 tarihli ilandır:

“...selamlıkta iki yüz arşundan mütecâviz sakız taşı döşeli bir havlu ve ittisâlinde beş altı ayak neredübân ile çıkılır bir küçük sofa ve bir uşak odası ve bir kahve ocağı ve havlunun sol tarafında neredübân ile çıkılarak büyük sofa ve müstakil iki

selamlık odası ve müstakil bir mâbeyn odası ve mâbeyn odası ve haremde bir âli sofa ve büyük bir oda ve bir ufak sofa ve bir tarafında ufak bir oda ve bir tarafında büyük kârgir oda ve aşağı katda bir oda ve bir kiler ve tuğla döşeli iki yüz arşundan mütecâviz bir havlu ve bir matbah, her seddi yirmi arşundan ziyâde olarak dört beş seddi bağçe ve sekiz hayvan alır bir ahır ve bağçenin üst tarafı sekiz bin arşundan mütecâviz tağ...” (*CH*, 7.R.1257, no.36)

Bu ilginç metin, selamlık avlusundan başlayarak üst kata, oradan mabeyn odasından hareme geçen ve daha sonra aşağı inerek harem bahçesinde sonlanan bir gezinti ile evin planını anlatıya dönüştürmektedir. Evlerin ekonomik değeri ile konumu ve mekânsal nitelikleri arasındaki ilişki, sınırlı sayıdaki fiyatı belirtilmiş ilanlar arasından seçilen örneklerle gözlemlenebilir (*Tablo 1*)².

Tabloda fiyat hiyerarşisine göre en üstte on odası, hamam ve matbahının yanı sıra yaklaşık yarım dönümlük bahçesine ek olarak bir de çiçek bahçesi olan Hocapaşa’da bir konak bulunuyor. Konağın en yüksek fiyatlı grupta yer alması, Topkapı Sarayı’na ve Babıali’ye yakın ve Suriçi’nde merkezi konuma sahip bu mahallenin kent içindeki statüsüne de işaret ediyor. İkinci sıradaki yalı, Üsküdar’da konumlanıyor ve mekânsal çeşitliliği ilanda ayrıntılı olarak tasvir edilmiş. Konut, kıyıda olmasının yanı sıra harem ve selamlıktan ayrı kullanılan avlu ve bahçelere sahip. Bu fiyatın yaklaşık dörtte biri istenen bir evin sahibi bir gayrimüslim ve ev

Tablo 1. Araştırmada kullanılan gazete ilanları içerisinden seçilen fiyatlı örneklerin künye-konum-mekân bileşeni-fiyat ilişkileri.

Künye bilgileri	Fiyat kuruş	İç Mekân bileşenleri	Bahçe/Havlu
Hocapaşa civarında Salkım Sâgüt'te konak İsmail Bey Efendi (<i>CH</i> , 31.12.1842/ 28.Za.1258, no. 119)	150,000	H: Yedi oda, hamam, matbah, mahzen S: Üç oda	H: Bin arşın bağçe S: İki yüz arşın muntazam çiçek bahçesi
Üsküdar İhsaniye İskeleyi yakınında yalı Merhûm Mehmed Kapudan (<i>CH</i> , 29.11.1845/29.Za.1261, no. 257)	125,000	H: Sekiz oda, iki sandık odası, divânhâne, sofa, kiler, mahzen, matbah, ahır, samanlık S: İki mâbeyn, divânhâne, üç oda, sofa, cihânnümâ	H: Havlu, iki bağçe, eşcâr-ı mütenevvî-i müsmîre S: Bin zirâ bağçe
Beşiktaş'da Ketenciler Caddesinde Rum kilisesi sırasında ev Angeli Kalifa (<i>CH</i> , 16.02.1845/8.S.1261, no. 216)	35,000	Üç katta: Dört oda, dört sofa, köşk, uşak odası, sandık odası, tahtapuş, iki matbah, fırın	
Büyük Ayasofya kurbunda İshak Paşa Camii' ittisâlinde hane Hacı İsmail Efendi (<i>CH</i> , 10.05.1841/25.M.1257, no. 26)	25,000	H: Dört oda, iki sofa S: Oda, matbah, kiler, tahtapuş, ahır	İki havlu
Hasköy'de Arabacılar yehudhâne Hâcegândan ve Mektubi-i Sadr-ı Âli hulefâsından Süleyman Ruhi Efendi (<i>CH</i> , 18.09.1840/21.B.1256, no.6)	20,000 (450 kuruş aylık bulunan)	On dört hâne; her birinde iki oda, sofa, matbah	Bin zirâ arsa
Beyoğlunda Nemçe (Avusturya) hâneleri korşusunda hane Meyhaneci Avrupa-hâvîi Mikâ'il (<i>CH</i> , 26.09.1841/9.S.1257, no. 53)	13,000	İki oda, sofa, matbah	Bir mikdâr bağçe
Kumkapı, Nişancı Mahallesinde ekmeççi fırını karşısında menzil Çiçekçi Hüseyin Ağa 2 yıl sonra...çeşmenin arkasında... ev Hacı Hüseyin Ağa (<i>CH</i> , 20.10.1840/ 23.Ş.1256, ilâve no.9) (<i>CH</i> , 13.02.1842/1.M.1258, no. 73)	5,000	İki oda, sofa, matbah, mahzen	Bir mikdâr bağçe

H: Harem, S: Selamlık
Cihânnümâ: Çatının üstünde her yeri gören taraça (Devellioğlu, 1998: 142).
Divânhâne: Geniş sofa, salon (Devellioğlu, 1998: 189).
Eşcâr-ı mütenevvî-i müsmîre: Çeşitli meyve ağaçları.
Mâbeyn (zülveçeyn): Harem ve selamlık tarafından erişilebilir oda, geçiş mekânı (Pakalın, 1993, c.2: 377).

Matbah: Mutfak.
Tahtapuş/Tahtaboş, teras (Devellioğlu, 1998: 1023).
Zirâ/arşın: Parmak ucundan omuza kadar mesafe, 75,774 cm'dir. Alan hesabında ise 0,574 m²'ye denktir (Hasol, 1998: 19).
Yehudhâne / Yahudhâne: Yahudilere özel, bazen sıra ev olabilen konut (Pakalın, 1993, c.3: 601).

Beşiktaş'ta Ketenciler Caddesi'nde konumlanıyor. Üç katta toplam dört odası ve dört sofası, en üstte bir köşkü bulunan evin fırın ve su kuyusu vardır ancak bahçeden bahsedilmemektedir. Diğerlerinden farklı olarak harem-selamlık ayrımı da yoktur. Benzer sayıda mekân bileşenine sahip Ayasofya civarındaki harem-selamlıklı evin fiyatı ise üçte bir oranında düşüktür. Mülkiyeti bir Müslüman'a ait olan bir başka gayrimüslim konutu, yine aynı tabloda yer alan yehudhanedir. Bu konut tipi oldukça özelleşmiş küçük hacimli sıra evler biçimindedir ve on dört hane nin mülkiyetinin tamamı satışa çıkartılmıştır. Yahudilere özel bu yapı tipinin Müslümanlar için bir yatırım aracı olduğu düşünülmektedir³.

Tabloda fiyat aralığının en altında bulunan Kumkapı'daki Hacı Hüseyin Ağa'nın evi iki oda, sofa, matbah, mahzen ve bir su kuyusuna sahiptir ve fiyatı beş bin kuruştur. Tüm ilanlarda rastlanan en düşük meblağa sahip bu ev ve eşdeğerlerinin mekânsal özellikleri de hemen hemen aynıdır. Zeyrek'te Kilise Camii çevresinde, üst ve alt iki oda, bir matbah, kuyu ve "bir mikdâr" bahçeye sahip Ayşe Hanım'ın hanesine de beş bin kuruş istenmiştir (CH, 08.08.1841/19.C.1257, no.46). Unkapanı'nda yine iki odalı, matbah ve kuyusu olan Oyuncakçı Latif Ağa'nın evi (CH, 31.12.1842/28.Za.1258, no.119); Koska'da Mimar Kemal Mahallesi'nde alt-üst üç odalı, matbah ve bir mikdâr bahçeli İşçibaşısı Cezayirli Mehmed Ağa'nın evi (CH, 27.07.1844, 11 B 1260, no.187) ve Tozkoparan'da Sinekli Bakkal civarında Esirci Ayşe Hanım'ın üç odalı evi (CH, 16.02.1845/8.S.1261, no.216) de fiyatsızdır. Behar ve Duben (2014:75) esnaf ve işçi sınıfının kentte en küçük haneye ve hane halkına sahip olduğunu aktarıyorlar. Bu iddiayı destekleyen ilanlardaki verilere göre işçi ve esnaf sınıfına ait olan bu mütevazı konutlar, ortalama iki-üç odaya, bir matbah ve bazen küçük bir bahçeye sahipler. Tabloda yer alan ve benzer özelliklere sahip Beyoğlu'nda iki odalı bir gayrimüslim meyhanecinin evine ise 13 bin kuruş talep edilmektedir. Bu ilan evin Beyoğlu'nun kentsel konumu ile ilgili özel bir durumu ortaya koymaktadır. Ayrıca ilanlardaki en düşük fiyat ve mekân bileşeni değerine sahip olan bu evlerin harem-selamlık ayrımı bulunmamaktadır.

Harem-Selamlık Kurgusu: Birlikte Ama Ayrı Yaşamak

Fiyatlı ya da fiyatsız tüm ilanlarda konu edilen evlere ait zengin içerik evlerin sahiplerinin dışından hane halklarını ve gündelik yaşam örüntüle-

rini kapsayan çok çeşitli bilgiler ortaya koymaktadır. Yaygın olarak gözlenen durum, harem-selamlık ya da dahiliye-hariciye olarak tanımlanan iki parçalı mekânsal kurgu ve bu ikili yapı içerisinde kendi özel mekânlarına sahip olan zengin hane halklarıdır. Özellikle büyük evlerde daha önce de bahsedildiği gibi etnik ve dinsel sınırları aşan ve sayıları değişen ücretli kadın ve erkek işçi, hizmetçi ve kölelerden oluşan zengin bir hane halkı profiliinden bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada kullanılan 758 ilan içerisindeki konutların %68'inde (514 evde) harem-selamlık ya da dahiliye-hariciye olarak ifade edilen ikili yapı mevcuttur. Bu sayılar bize ilanlara konu olan orta ve üstü sosyoekonomik sınıflara ait Müslüman evlerinin karakteri konusunda bilgi verir. Yaygın ifade harem-selamlık, az kullanılan ise dahiliye-hariciyedir.

Bununla birlikte çoğunlukla harem ve selamlıktan oluşan ikili yapıyı hızlıca konutun içinde kadına ve erkeğe özel mekânlar olarak tanımlamak yerine bu soruyu tartışmaya açmak daha anlamlı görünmektedir. Özkaya'nın (2019) farklı tarihsel kaynak ve belgelere dayanarak bu ikili yapının 16. yüzyıldan başlayan uzun süreçte ne şekilde var olduğu ve nasıl bir dönüşüm geçirdiği sorularına dayalı araştırması bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. Özkaya (2019:150-1), konut içinde kamusal yaşama açıklık ilişkilerini yansıtan dahiliye-hariciye ifadesinin yerini, 19. yüzyılda harem-selamlığın aldığı ve bu değişimin konutların geniş hane halklarının ve hacimlerinin daralmasıyla ilgili olduğunu tartışmıştır. Bu ifade kamusal-özel karşıtlığını içinde barındırır da 19. yüzyılda kadın ve erkek mekânları olarak nitelendirilmeye daha yakın durmaktadır. Konutu geç 19. yüzyıl ve sonrasına ait romanlardaki imgeleri üzerinden tartışan Bertram (2012:56-7) da selamlığı erkekler arası iş ve sosyal ilişkilerin sürdürüldüğü, haremi ise aile hayatının ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belirlediği mahremiyet kurallarının geçerli olduğu mekânlar olarak tanımlamaktadır. Bu ikili yapı 19. yüzyıl İstanbul'unda Müslüman nüfusun orta ve üstündeki ekonomik sınıflarına ait evlerde yaygın olarak gözlenirse de, bu ikili kurgunun mekânsal karşılığı çok çeşitlidir. Kuşkusuz konutun kamusal yüzü olan selamlığın kullanıcıları da hizmet verenleri de büyük çoğunlukla erkeklerdir. Ancak kadınların bu bölümdaki etkinliği konusunda kesin bir sınır çizmek zor görünüyor. Benzer biçimde hareme erkeklerin ne şekilde dahil olduklarını da net olarak bilemiyoruz.

Kullanıcıların ve mekânların fazlalığı, mahremiyet ve toplumsal cinsiyet pratiklerine göre ikiye ayrılan konutların iç ve dış mekânlarında esnek ve karmaşık sınır ve bağlantılar oluşturmaktadır.

Esasen toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında hem ayrı hem de birlikte yaşanan bir konut düzeni oldukça ilginç çözümler üretmeye açıktır. Örneğin Kabataş Caddesi'ndeki bir sahilhanenin mekânsal kurgusuna ve kullanıcılarına ait tasvir, konutun kendi içindeki ve dışındaki sınırların ne kadar değişken olabildiğini gösteriyor (TA, 12.02.1866/26.N.1282, no. 771). Konutun selamlığını oluşturan birimler; “üst ve alt katda altı oda ve büyücek bir salon ve bir tütüncü odasıyla iki kiler ve büyücek koğuş ve bir kahve odası” olarak tanımlanıyor. Koğuş, çalışanların barındığı, kiler, tütüncü ve kahve odası ise selâmlığa servis veren birimlerdir. Haremde “üst ve alt katda on oda ve bir salon” ile birlikte “iki kiler ve fevkâni kebir hamam ve matbah ve bir tarafında kârgir erzak kileriyle üstünde iki aded ayvaz odaları” ve diğer servis birimleri yer alıyor. Erkek mutfak işçisi olarak tanımlanan ayvazlar (Pakalın, 1993, c.I:127) harem avlusunda hamam ve matbahla beraber konumlanan matbah kilerinin üstündeki iki odayı kullanmaktadır. Bu durum harem içinde erkek çalışan odalarının varlığına işaret eder. Bunlara ek olarak “sokak aşırı işçi odalarıyla beraber matbah ve kömürlük” tasvirine göre sokağın diğer tarafında işçilere özel bir matbah ve odalar bulunmaktadır. Bu tarihte yeni kullanıma giren Fransızca kökenli “salon” sözcüğüyle hem haremde hem de selâmlığın içindeki birer oda diğerlerinden ayrıştırılırken, daha alışıldık divanhane kelimesinin tercih edilmemiş olması da dikkat çekicidir⁴. Bu ilan, konutun hem kendi içinde hem de sokakla arasında farklı mekânsal ve sosyal eşik ve sınırların bulunduğunu gösterdiği için önemli bir örnektir.

Harem ve selamlık arasındaki geçirgenliğe dair ilanlarda bazen matbahların, bazen bahçelerin, nadiren de hamamların çift taraflı kullanıldığını anlatan tanımlar da bulunmaktadır. Bu durum “erkek ve kadın işçisine elverişli matbah” (TA, 03.04.1863/13.L.1279, no.317) “erkek ve kadın aşçılarına elverişli kârgir mahzen tarzında bir matbah” (TA, 27.07.1863/10.S.1280, no.364), “hâric-i binâda icâbına göre harem ve selamlıktan kullanılır matbah” (TA, 19.04.1864/12.Za.1280, no.478), “ebniyenin hâricinde olarak erkek ve kadın işçisi kullanır bir âlâ matbah” (TA, 03.11.1865/13.C.1282, no.714) gibi ifade edilmiştir. Mekânlar çift taraflı kullanıma uygun

olduklarında çoğunlukla belirtilmektedir. Aynı durum yirmi yıl öncesine ait farklı bir ilanda “zülveçeyn⁵ kullanılır matbah” olarak ifade edilmiştir (CH, 22.09.1844/9.N.1260, no.195). Bir başkasında ise “zülveçeyn kullanılır hamam”a rastlanmış (CH, 03.03.1844/12.S.1260, no.170) ancak bu durum tekrarlanmamıştır.

İlanlarda bazen de mekân ve işlevlerin ayrışmışlığını vurgulayan “haremden matbah ve selamlıkda kârgir erkek işçisi matbahı” (TA, 04.12.1864/05.B.1281, no.574), “haremlen selamlıklı ayrı ayrı bağçe” (TA, 23.10.1864/22.CA.1281, no.556) gibi tanımlara rastlanmaktadır. Harem ve selamlık ayrımı “iki kapısıyla beraber bağçesi olan ve ayrı ayrı kuyuları bulunan” hane (TA, 13.07.1864/8.S.1281, no.512) örneğindeki gibi konutun sokakla kurduğu ilişkide de ayrı kapılarla sürdürülebilmektedir. Üsküdar İhsaniye'de dört harem odası, bir selamlık odası, bin arşınlık bahçesi olan hane mütevazı boyutuna rağmen iki ayrı sokak kapısına sahiptir (TA, 12.07.2021/17.S.1282, no.665). Yine Üsküdar'da alt-üst dört odalı küçük bir ev de “sokağa harem ve selamlıktan başka başka kapılı hane” olarak tanımlanmıştır (CH, 19.03.1842/25.M.1257, no.26). Son örnek harem-selamlık ayrımının sosyoekonomik sınıflar arasında sadece en üst ve ayrıcalıklı gruba ait olmayan, yaygın uygulama olduğunu gösterir. Sonuç olarak farklı mekânsal kurgular içerisinde sürdürülen harem-selamlık uygulamasının basit bir ikiye bölünme olmadığı söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan ilanlar, İstanbul'un barınma tarihine olduğu kadar ona içkin toplumsal ilişkilere ve bu ilişkilerin kentsel mekânda ya da konutun kendi sınırları içinde nasıl var olduğuna dair bilinenlerin görece sınırlı olduğu bir pencereyi aralıyor. Çalışmanın en başında da belirtildiği gibi ilanlara konu olan evler, dönemin kent nüfusunun yarısına yakını oluşturulan Müslümanlar içerisinde sosyoekonomik açıdan alttakileri dışında tutan bir gruba aitler. Bu grup kendi içinde gündelik yaşam pratikleri ve mekân kullanımı açısından harem-selamlık uygulaması gibi ortaklıkların yanı sıra çok sayıda farklılığa sahip. Diğer taraftan geniş bahçeleri, bostanları, hayvanları ve çalışanları ile bu konutların parçası olduğu kentsel peyzajın tarımsal üretimle iç içe geçmiş, bugün hayal etmesi güç ve farklı bir İstanbul'u anlattığını da görebiliyoruz. İlanların

sağladığı tüm bu bilgiler İstanbul'un kent ve konut tarihine dair yeni sorular sorma olanaklarına işaret ediyor. ■

Göksun Akyürek, Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi,
Mimarlık Bölümü

Dürnev Atılğan Yağan, Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi,
İç Mekan ve Çevre Tasarımı Bölümü

Notlar:

- 1831'de yayımlanmaya başlayan resmi gazete *Takvîm-i Vekâyi'* nin ardından İstanbul'da Osmanlı Türkçesiyle yayımlanan ikinci gazete *Ceride-i Havâdis'* tir. İngiliz William Churchill tarafından 3 Temmuz 1840'ta kurulmuş 1864'e kadar yayımlanmıştır. 21 Ekim 1860'ta Ağâh Efendi ile İbrahim Şinasi tarafından haftada iki gün yayımına başlanan ve 1866'da kapanan *Tercümân-ı Ahvâl*, resmi görüşün dışında yayın yapan ilk Osmanlıca Türkçe gazetedir (Topuz, 2003).
- Seçilen örnekler, bir başka çalışmada fiyat bilgileri ve mekânsal bileşenler gözetilerek oluşturulan üst, orta ve alt kategorilerden seçilmiştir (Yağan ve Akyürek, 2021).
- Örneğin, Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın 18. yüzyıla ait mülklerinin arasında Hasköy, Balat ve Ortaköy'de yehudhaneler bulunmaktadır (Özmutlu, 2016:703).
- Nişanyan, "salon" kelimesinin ilk Türkçe kullanımını 1857'ye tarihlendirir (URL-2).
- Arapça iki yüzlü, taraflı anlamına gelir (Pakalın, 1994, c.II: 375).

Kaynakça:

- Araz, Y. (2014) "Osmanlı Emek Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı : İstanbul'da Ev İç Hizmetlerde Çalışan Kadınlar Üzerine Bir Değerlendirme (1780-1850)", (Haz.) Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Sefa Gürkan, *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu II*, 27-29 Mayıs 2014. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, s.207-224.
- Baruh, L. İ. (2009) *The Transformation of the 'Modern' Axis of Nineteenth-Century Istanbul: Property, Investments and Elites from Taksim Square to Sirkeci Station*. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Behar, C. (2014) *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bekman, B. (2020) *XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bertram, C. (2012) *Türk Evini Hayal Etmek. Eve Dair Kolektif Düşler*, Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul

- Çelik, Z. (2016) *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Davis, F. (2009) *Osmanlı Hanımı*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Duben, A. ve Behar, C. (2014) *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880-1940*. Çev. Nuray Mert, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Hasol, D. (1998) *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayın, İstanbul
- Hervé, F. (1837) *A Residence in Greece and Turkey; with Notes of the Journey through Bulgaria, Servia, Hungary, and the Balkan*, Whittaker & Co., London.
- Koç, Y. (2010) "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, Sayı: 16 (İstanbul Tarihi Sayısı), s.171-199.
- Öncel, A. D. (2010) *Apartman: Galata'da Yeni Bir Konut Tipi*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Özbay, F. (1999) "Gendered Space: A New Look at Turkish Modernisation", *Gender & History*, Vol. 11(3), s.555-568. doi:10.1111/1468-0424.00163.
- Özbay, F. (2015) *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Özkaya, H. G. (2015) *18. Yüzyılda İstanbul Evleri Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Özkaya, H. G. (2019) "Osmanlı İstanbul'unda Selamlığın Halleri", Haz. Erhan Berat Fındıklı, Işıl Uçman Altunışık, *Uğur Tanyeli'ye Armağan*, Binat İletişim ve Yayıncılık, İstanbul, s.127-154.
- Özmutlu, G. (2016) "IV . Mehmed'in Kızı Hadice Sultan'ın İstanbul'daki Mülkleri ve Vakıfları", *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri IV*, (Haz.) Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Sefa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.685-706.
- Pakalın, M. Z. (1993) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I-II-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Paspatis, A. (2014) *Balıklı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre: İstanbul'un Ortodoks Esnafı 1833 -1860*, Çev. Marianna Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Şenyurt, O. (2018) *Zamanın Mekânları Mekânın Zamanları-Osmanlı'da Mimari Mekân ve Yaşam*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Telci Özbek, M. (2016) "Haneyle Sokağın Sınırında: 1900'ler başı İstanbul'unda Hizmetçi Kadınlar, Emek ve Cinsellik", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 289, s.52-56.
- Topuz, H. (2003) *II. Mahmud'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yağan, D. A. ve Akyürek, G. (2021) "Housing and Real Estate Market in Mid-Nineteenth Century Istanbul, Through Newspaper Advertisements", *Living in the Ottoman Lands: Identities, Administration and Warfare*, (Haz.) Hacer Kılıçaslan, Ömer Faruk Can, Burhan Çağlar, Kronik Kitap, İstanbul, s.173-186.
- URL-1 : <https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=357>
- URL-2: <https://www.nisanyansozluk.com/?k=salon>
- Gazeteler:
Ceride-i Havâdis
Tercümân-ı Ahvâl

Istanbul Houses in the Newspaper Advertisements (1840-67)
Istanbul in the mid-nineteenth century had a diverse population and a dynamic urban environment. Houses are significant components of this complex urban space. This study investigates the mid-nineteenth century Istanbul houses based on the information retrieved from the newspaper advertisements of two Ottoman Turkish newspapers in 1840-67. These houses belong mostly to the Muslim population of the mid-low and upper socio-economic classes. The survey showed the common and distinctive features of the houses and discussed aspects like price, spatial organization, household and everyday practices. Boundaries and thresholds inside and around these houses were also the themes highlighted for interpreting variations in their spatial organizations.